

most known system theories of abilities in the modern times are a bio-ecological model by S. Cesi, the theory of multiple intellects by H. Gardner and the theory of successful intellect by R. Sternberg. In the second half of the XX century in the foreign psychology biological and cognitive approaches begin to develop.

In the domestic science before the beginning of the XX century the research of abilities was at the same level with world science. From the point of view of uncontrolled and massive borrowing and use of «western» concepts of abilities, in 1936 by the decision of the government there was put a ban and scientific researches were stopped. Fundamental developments are started in the 40s of the XX century and are connected with the names of S. Rubinstein, B. Teplov, B. Ananyiev, O. Leontiev, V. Miasischev and others. The biggest spread and recognition was gained by the definition of abilities by B. Teplov as those of individually-psychological specificities which distinguish one person from the other. For contemporary state of research of the abilities problem the distinctive system approach is the one from the position of functional systems (V. Shadrikov).

In the modern world the problem of abilities of people is gaining a new topicality and a new meaning in the context of meritocratic education, aimed at the early exposure and creating a special system of education for children with signs of academic, intellectual and social abilities and talent.

The subject of the further research is justification of methodological approaches to the problem of improving the readiness of primary school teachers to work with gifted pupils.

Key words: *abilities, signs of abilities, abilities models, inclinations, gifted students, intellect, intellectual elite, meritocratic education.*

УДК 371.4 Система Сухомлинського

Л. А. Ярославцева

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ІДЕЇ ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито та обґрунтовано ідеї дитиноцентризму педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського.

Визначено, що педагог розвивав ідеї, нехарактерні радянській педагогіці, і, в тому числі, ідеї свободи вибору, свободи волі, самоцінності кожної окремої особистості. На основі ретроспективного аналізу з'ясовано, що погляди вченого збудовані на ґрунті дитиноцентризму та становлять цілісну педагогічну систему, яка успішно реалізовувалася у трьохвекторній спрямованості: педагог – дитина – середовище. Виокремлено й охарактеризовано головні дитиноцентричні ідеї гуманістичної системи Василя Олександровича: неповторність кожної дитини; гуманістичне ставлення вчителя до учнів; гуманізація освітнього процесу.

Ключові слова: *ідеї дитиноцентризму, педагог-гуманіст, гуманність, неповторність кожної дитини, гуманістична позиція педагога, гуманізація освітнього процесу, повага, вимогливість, індивідуальний підхід.*

Постановка проблеми. Вивчення історико-педагогічних подій різних часів засвідчує, що активізація й поширення педагогічних ідей безпосередньо пов'язана із загальним ідейним настроєм соціально-економічної ситуації в суспільстві.

В історії педагогіки, як і в історії країни, 60-ті роки ХХ століття стали періодом масового соціального прозріння, що набули свою специфічну

назву «хрущовська відлига», «хрущовське десятиліття», «перебудова». У цей час почалися системні зміни в політичній, ідеологічній, соціальній та культурній сферах.

Педагогіка та освіта загалом також зазнали серйозних змін. 60-ті рр. ХХ ст., на думку дослідників (Л. Березівської, М. Богуславського, О. Сухомлинської та ін.), – це час другого значного підйому радянської системи народної освіти (перший припадав на 20-ті рр.), що вплинув на ціннісні орієнтації педагогів-новаторів, які представляли неофіційну педагогіку (Давидов В. В., Ельконін Д. Б., Занков Л. В. та ін.).

Саме в ці роки одним із найяскравіших представників, які виступили на захист ідеалів «нового виховання», по праву є видатний вітчизняний учений, учитель-практик, засновник експериментальної авторської школи – Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970).

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний огляд показав, що різні аспекти педагогічної концепції та творчої діяльності В. О. Сухомлинського ґрунтовно досліджені такими сучасними вітчизняними науковцями, як В. Антонець, С. Білецька, М. Богуславський, А. Гранкін, Н. Карпова, В. Ликова, М. Мухін, Л. Подольна, С. Соловейчик, І. Старцева, О. Сухомлинська, Г. Туюкіна, Т. Челпаченко та ін. У контексті даного дослідження ми маємо на меті зосередитися на аспекті гуманізації та дитиноцентризму, що висвітлені в оригінальній та своєрідній педагогічній системі Василя Олександровича.

Мета статті – на основі системного ретроспективного аналізу творчої спадщини В. О. Сухомлинського виокремити та розкрити ідеї дитиноцентризму.

Виклад основного матеріалу. В. О. Сухомлинський увійшов в історію української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, у центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. Василь Олександрович – педагог самобутній, оригінальний, із власним творчим почерком.

Усупереч заідеологізованості й заполітизованості педагогіки після «відлиги» кінця 50-х – початку 60-х років «... відкидаючи казармене виховання, Василь Олександрович розвивав ідеї, нехарактерні радянській педагогіці, і, в тому числі, ідеї свободи вибору, свободи волі, самоцінності та неповторності кожної окремої особистості» [1, 7].

Василь Олександрович зауважував: «Я – учитель, вихователь дітей, адже я продовжую себе у своїх вихованцях, адже якщо мої уста вимовляють або моє перо пише слова «людяний, гуманний, сердечний», то мова йде не про якусь абстрактну людину поза часом і простором, а про любов до наших радянських дітей. Я люблю їх беззастережно і без якої б то не було оглядки. Я переконаний, що лише людяністю, ласкою, добротою, так, простою людською добротою можна виховати справжню людину... Я домагаюся того, щоб наша школа була школою сердечності» [2, 6]. У

цілісному ж вигляді гуманістичні педагогічні ідеї В. Сухомлинського вперше викладені в «Етюдах про комуністичне виховання» (1967).

Дослідження творчої спадщини видатного педагога дає можливість довести, що гуманізм, за В. О. Сухомлинським, як філософія добротворення може успішно реалізуватися лише у *трьохвекторній спрямованості*: педагог – дитина – середовище. Отже, у межах даного дослідження нами окреслено дитиноцентричні ідеї гуманістичної системи Василя Олександровича – *неповторність кожної дитини; гуманістичне відношення вчителя до учнів; гуманізація освітнього процесу*.

Маємо за потрібне докладно розглянути окреслені вище ідеї В. О. Сухомлинського.

Однією з основних ідей у системі гуманістичних поглядів В. Сухомлинського на сутність навчально-виховного процесу є *ідея про неповторність та цінність кожної людини*. «У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна ...», – пише Василь Олександрович у праці «Духовний світ школяра» [4, 284]. «Людська індивідуальність дитини неповторна ...», – повторює він у праці «Розмова з молодим директором» [3, 449]. Цій темі була присвячена й окрема стаття – «Людина неповторна», що була надрукована в часописі «Народное образование» у 1961 р. [6, 80–96]. «...Найвищою цінністю нашого суспільства є людина...» [4, 45]. «...Найдорожча цінність – людина...» [4, 430].

На думку педагога-гуманіста, ідея про людину як неповторну та вищу цінність, повинна не тільки досягатися розумом, а й відображуватися в почуттях і в практичних діях, тобто в різних формах ставлення до людини. Визнавати людину за вищу цінність – це значить не просто поважати, а й любити її, прагнути зрозуміти її й хоч чимось їй допомогти, робити їй тільки добро, вміти ділити з нею біди й радості. Особливо таке ставлення є необхідним для педагога, бо, як неодноразово наголошував В. Сухомлинський, без любові до дитини не може бути справжнього вчителя, вихователя, а в передмові до найвідомішої своєї праці «Серце віддаю дітям» писав: «Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей» [5, 7].

Ідея про неповторність кожної дитини є немовби наріжним каменем, на якому побудована вся система поглядів В. О. Сухомлинського на проблеми навчання й виховання. З цією ідеєю пов'язане наступне положення В. Сухомлинського – про відсутність подібних, бездарних і лінивих дітей. «У кожної людини, – пише Василь Олександрович – є задатки, обдарування, талант до певного виду або кількох видів (галузей) діяльності. ... кожна людина може досягти вищого ступеня всебічного розвитку – стати неповторним творцем не тільки матеріальних, а й духовних цінностей, – якщо в ній розкрити її задатки, обдарування, талант» [6, 88]. Найбільша заслуга В. Сухомлинського в аспекті названої проблеми –

це самостійне пізнання вчителем кожної конкретної дитини. При цьому педагог зауважував, що «кожна дитина – це особливий, неповторний світ. Виховати особистість, сформувати душу людини можна, тільки зрозумівши цей світ, пізнавши всі його тайники» [6, 204].

Визнання самоцінності дитячого життя також проходить червоною ниткою через усю спадщину В. Сухомлинського, який підійшов до дитинства як до цілісного, самодостатнього періоду життя людини. У працях «Серце віддаю дітям», «На нашій совісті – людина», «Виховання почуттів», «Педагогіка серця», «Народження громадянина», «Рани дитячого серця», «Народження добра», «Батьківська педагогіка», «Не бійтесь бути ласкавими», «Обережно: дитина!» Василь Олександрович відстоював самоцінність та значущість дитинства як періоду, коли людина найбільше потребує поваги, віри та любові: «Ми, педагоги, стоїмо біля колиски людини, особистості – цієї величезної цінності, яка становить головне багатство суспільства... Кожна, буквально кожна без винятку дитина – це цілий світ. Світ ще не відкритий і не досліджений» [6, 422–423].

Як справжній гуманіст, В. Сухомлинський глибоко відстоював *гуманістичну позицію педагога*. Без любові вчителя до дітей не може бути успішної його діяльності, а «навчитися любити дітей не можна ні в якому навчальному закладі, ні з жодних книжок, ця здатність розвивається у процесі участі людини в громадському житті, в її взаємовідносинах з іншими людьми. Але за самою природою своєю педагогічна праця – повсякденне спілкування з дітьми – поглиблює любов до людини, віру в неї» [3, 32].

Аналіз теоретичної спадщини видатного педагога дає підстави стверджувати, що він глибоко дослідив професію вчителя, її особливості, обґрунтував концепцію формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя і окреслив аспекти гуманістичної позиції педагога, зокрема: *повага в поєднанні з вимогливістю; мудра влада педагога над дитиною; довіра дитини до педагога; обережність з обвинуваченнями*.

Розглядаючи сутність поняття гуманність у ставленні до дитини, Василь Олександрович тісно пов'язував його із справедливістю як *поєднання поваги з вимогливістю*. «Справжня гуманність вихователя, – підкреслює педагог, – це майстерність, мистецтво, уміння пробудити в дитині думку про те, що вона ще не стала такою, якою може й повинна стати...» [3, 497]. «Щоб бути гуманним, потрібно знати душу дитини. Гуманність не створюється якимись спеціальними прийомами. Справжній гуманності невластива поблажливість. Справжня гуманність означає передусім справедливість як поєднання поваги з вимогливістю..., а вимогливість починається з глибокої поваги до сил і можливостей дитини. По-справжньому вимагати – це означає вміти зрозуміти і відчутти серцем, що учневі під силу, а що ні...» [3, 496–497]. Отже, як підкреслює В. Сухомлинський, – «Гуманне ставлення до дитини означає розуміння

вчителем тієї простої істини, що без внутрішніх духовних сил дитини, без її бажання бути гарною немислима школа, немислиме виховання» [3, 497].

Мають велику цінність методичні поради великого педагога щодо *мудрої любові та влади педагога* над розумом і душею дитини. В. О. Сухомлинський писав про те, що «... кожного з нас повинна тривожити думка про надзвичайно складну, інколи пекучу проблему нашої професії – проблему влади педагога. ... невміле, примітивне, не по-людському користування педагогом тонким і ніжним інструментом – своєю владою над людиною, спустошує дитячу душу, породжує недовір'я, навіть ненависть людини до людини» [4, 616]. «Мудрість влади педагога над дитиною – це велика творчість, глибоке сердечне проникнення у світ дитячих думок і почуттів, вміння розуміти мову дитинства, зберегти в собі чисту краплину дитинства, і в той же час не стати на одну дошку з дитиною за рівнем її розвитку» [4, 630].

В. О. Сухомлинський у своїх працях щедро ділиться своїм власним досвідом: «Моя влада над дитиною – це здатність дитини реагувати на моє слово, яке може бути теплим і ніжним, ласкавим і тривожним, строгим і вимогливим, – і завжди мусить бути правдивим і доброзичливим. І чим ніжніші, тонші дитячі почуття, чим чутливіше відгукується дитяче серце на правду, красу, людяність, тим сильніше, могутніше моє слово, що виражає владу над дитиною. Я твердо вірю в те, що виховати дитину можна, насамперед, ласкою, добром» [4, 636].

Цю складну проблему педагог розглядав через довіру дитини до педагога і зазначав, що чим більше дитина довіряє, тим більше зростає відповідальність педагога за кожен свій крок і його. Довіряючи педагогові, дитина серцем відчуває, що старша, мудра людина завжди знайде вихід із становища, яким би тяжким воно не було [4, 618]. У цьому й полягає секрет виховання, маючи довіру дитини, педагог в якійсь мірі купує владу над дитиною в хорошому, з точки зору педагогіки, сенсі цього слова.

З винятковою мудрістю й обережністю, – говорив В. О. Сухомлинський, – треба підходити до обвинувачень дітей, «... ставитися до різних необачних дитячих вчинків, у яких – не навмисне зло, а помилка, що її дитина, коли вона прагне знайти захист у вихователя, сама здатна гостро переживати або вже й переживає. Не поспішайте в таких випадках вдаватися до колективного осуду дитячого вчинку. Взагалі бережіть колективний осуд на той крайній випадок, який, може ніколи й не зустрінеться» [4, 622].

Василь Сухомлинський закликав дорослих, учителів створювати для учнів комфортні умови для їхньої життєдіяльності, хоча й не використовував при цьому термін «комфортність», і одним із кроків до створення освітнього простору в руслі комфортної атмосфери, в якій дитина має бажання отримувати знання й зацікавлена в тому, щоб

проявляти свої здібності та розкривати глибину свого потенціалу, є *гуманізація освітнього середовища*, основою якого виступає *принцип індивідуального підходу*. Саме Василь Олександрович зробив цей принцип головним складником виховного процесу своєї «Школи радості».

Педагог виявив, що реалізувати індивідуальний підхід до школярів можна лише на основі вивчення їхніх індивідуальних здібностей, нахилів, особливостей, що сприятиме успішній життєдіяльності після закінчення школи. Тому педагогічний колектив Павлівської середньої школи активно працював над тим, «щоб у школі не було жодного безликого учня, який нічим не цікавиться, якого ніщо не хвилює і не захоплює, який з однаковою байдужістю вчить і математичні формули, і ліричні вірші, щоб кожен вихованець з перших днів перебування свого в школі чимсь захопився, щось полюбив, розвинув свої творчі здібності, вийшов з її стін з певним життєвим покликанням» [6, 123].

Для досягнення цієї мети, Василь Олександрович визначив *шляхи реалізації індивідуального підходу*, а отже, самореалізації особистості. Передусім, це створення атмосфери творчої діяльності у школі, адже за ініціативи педагога в закладі діяло щороку не менше сімдесяти гуртків (груп, ланок, секцій), у яких учні після уроків і відпочинку могли працювати у своєму улюбленому куточку, «поєднували зусилля розуму і рук», зокрема – це майстерні, кімнати для занять з машинознавства, куточки будівельника, кабінети електротехніки, електроніки й автоматики, радіотехніки тощо; розвиток художньої творчості через керамічну майстерню, гуртки художнього випалювання і випилювання; розвиток музичних здібностей у хорових колективах, дитячому оркестрі народних інструментів, гуртку юних баяністів, у літературно-творчих гуртках; розвиток здібностей до сільськогосподарської праці в теплицях, у зеленій лабораторії, кабінеті й куточках живої природи, в плодородсаднику, фруктовому саду, на навчально-дослідній ділянці, шкільній пасіці, кролефермі тощо [6, 124–128]. Усі гуртки, у яких займалося від 3 до 12 учнів, жили за своїм законом самодіяльності, а завдання педагога, за В. Сухомлинським, – «постійно підтримувати в учневі захопленість працею, запалювати іскорки творчості і добиватися, щоб вони горіли яскравим вогником», володіти певним видом праці й захопити ним учнів [6, 132]. Тому педагогічний колектив прагнув, «щоб кожний вихованець досяг в улюбленій справі значних успіхів – майстерності, досконалості в праці». Особлива увага приділялася вихованню здібностей і нахилів у вихованців з неяскраво вираженими задатками. У Павлівській школі вірили, що «кожна людина може стати поетом, художником у якій-небудь справі» [4, 176].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, здійснений нами ретроспективний аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, узагальнення поглядів ученого на проблему формування підростаючого покоління дало змогу визначити головні ідеї

дитиноцентризму вченого: неповторність та цінність кожної людини, повага в поєднанні з вимогливістю, мудра влада педагога над дитиною, довіра дитини до педагога, обережність з обвинуваченнями, індивідуального підходу, розвитку творчих здібностей дитини. Усі вони спрямовані на утвердження погляду на дитинство як повноцінне життя людини та дитину як повноцінну особистість, визнання її індивідуальності й створення необхідних умов для її становлення та розвитку.

Однак, слід зауважити, що проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми. Предметом подальших наукових розвідок може бути складання смислового портрета поняття «дитиноцентризм» на підставі зіставлення позицій різних учених і представників різних епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В. А. Письмо к сыну / В. А. Сухомлинский // Свободное воспитание. ВЛАДИ. – 1993. – № 3. – С. 7.
2. Сухомлинский В. А. Что такое добро и зло / В. А. Сухомлинский // Свободное воспитание. – Вып. 3. – М. : Просвещение, 1993. – С. 4–8.
3. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – 640 с.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 654 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.
6. Сухомлинський В. О. Статті / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.
7. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 670 с.

РЕЗЮМЕ

Ярославцева Л. А. Идеи детоцентризма в педагогической системе В. А. Сухомлинского.

В статье раскрыты и обоснованы идеи детоцентризма педагогического наследия Василия Александровича Сухомлинского.

Определено, что педагог развивал идеи, нехарактерные советской педагогике, и, в том числе, идеи свободы выбора, свободы воли, самооценности каждой отдельной личности. На основе ретроспективного анализа выяснено, что взгляды ученого построены на почве детоцентризма и составляют целостную педагогическую систему, которая успешно реализовывалась в трехвекторной направленности: педагог – ребенок – среда. Выделены и охарактеризованы главные детоцентрические идеи гуманистической системы Василия Александровича: неповторимость каждого ребенка; гуманистическое отношение учителя к ученикам; гуманизация образовательного процесса.

Ключевые слова: *идеи детоцентризма, педагог-гуманист, гуманность, неповторимость каждого ребенка, гуманистическая позиция педагога, гуманизация образовательного процесса, уважение, требовательность, индивидуальный подход.*

SUMMARY

Yaroslavtseva L. Ideas of the child-centrism in the educational system of V. A. Sukhomlinsky.

The article disclosed and substantiated the ideas of child-centrism of the pedagogical heritage of Vasily Alexandrovich Sukhomlinsky and their roles in the modern system of education. It is determined that the teacher was developing the ideas that were not typical for Soviet pedagogy including the idea of the freedom of choice, the freedom of will, self-worth and uniqueness of each individual.

On the basis of a retrospective analysis it is found out that the views of the scientist were built on the ground of the child-centrism and they made a holistic educational system which was implemented successfully in a three-vector area: teacher – child – environment. The main child-centrism ideas of the humanistic system of Vasily Alexandrovich Sukhomlinsky are picked out and characterized. Among them: the uniqueness of each child, the humanistic attitude of the teacher towards the students, the humanization of the educational process.

One of the main ideas in the system of V. A. Sukhomlinsky's humanistic attitudes on the essence of the educational process is the idea of a man as the unique and the higher value, which means not just to respect but to love him, to strive for understanding him and to help him with something, to do only good for him, to be able to share troubles and joy with him.

The analysis of the theoretical heritage of an outstanding teacher gives grounds to assert that he explored the profession of a teacher deeply, he substantiated the concept of humanistic orientation of the teacher's personality and outlined the aspects of the teacher's humanistic position, such as: the respect that is combined with the exactingness, the wise authority of the teacher over the child, the child's trust to the teacher, the caution with accusations.

The core of the humanistic system of Vasily Sukhomlinsky is the principle of individual approach, which is the basis of pedagogy since its inception and is available in almost all the works of the teachers of the past. And only Vasily Alexandrovich made this principle as the main component of the educational process of his «School of joy», in which the special attention was paid to the education of the abilities and aptitudes of the pupils with brightly expressed inclinations.

A subject for further research could be the compilation of meaningful portrait of the notion of «child-centrism» on the basis of the comparison of the positions of various scholars and representatives from different eras.

Key words: *ideas of child-centrism, teacher-humanist, humanism, uniqueness of each child, humanism of the teacher, humanization of the educational process, respect, exactingness, individual approach.*